

Винар С. М.,

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич

МІФОЛОГІЧНІ ТОПОНІМИ У ДРАМАХ ЕВРИПІДА І ЛЕСІ УКРАЇНКИ: КОМУНІКАТИВНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

У статті на прикладі міфу про Іфігенію розглянуто питання рецепції міфологічних сюжетів у античній (Еврипід) та в українській літературі (Леся Українка). Особливу увагу зосереджено на зверненні Еврипіда до географічної топоніміки як до комунікативного коду, а також на її "перекодуванні", зміні вектора комунікації на рівні контексту сприйняття у драмі Лесі Українки.

Ключові слова: топонім, комунікативна функція, комунікативний код.

В статье на примере мифа о Ифигении рассматриваются вопросы рецепции мифологических сюжетов в античной (Еврипид) и в украинской литературе (Лесья Украинка). Основное внимание сосредоточено на обращении Еврипида к географической топонимике как к коммуникативному коду, а также на ее "перекодировании", изменении вектора коммуникации на уровне контекста восприятия в драме Лесии Украинки.

Ключевые слова: топоним, коммуникативная функция, коммуникативный код.

The article deals with the problem of mythological plot (the myth of Iphigenia) reception in Ancient (Euripides) and Ukrainian literature (Lesya Ukrainka). Special attention is paid to the appeal of Euripides geographic toponymy as to the communicative codes and to their "recoding", the change of the communication vector on the level of comprehension context in the drama of Lesya Ukrainka.

Key words: toponym, communicative function, communicative code.

Постановка проблеми. Античні мотиви, що функціонували в світовій літературі протягом багатьох століть, займають важливе місце і в сьогоденному літературно-художньому світі. Як одна з найактуальніших проблем сучасного літературознавства постає природа та характер функціонування художньо-міфологічного простору та часу. Без детального визначення часопросторових координат авторських творів неможливо адекватно зрозуміти зміст творчості та масштаби світогляду письменника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями часопросторових відношень у літературі займалися багато вчених: Г. Гегель, В. Виноградов, В. Шкловський, О. Чудаков, Є. Мелетинський, В. Пропп, В.Анікін та інші. Для сучасного літературознавства з його зацікавленістю комунікативними можливостями художнього твору неабиякий інтерес може викликати питання інтерпретації міфологічних просторових координат (топонімів) у площині комунікації, розгляд міфологічного топоніма як своєрідного коду художньої комунікації, необхідного при рецепції твору.

Постановка завдання. Метою нашої статті є спроба розкрити комунікативні особливості топонімів у контексті трагедій про Іфігенію у Еврипіда (трагедії "Іфігенія в Авліді" та "Іфігенія в Тавріді") і в Лесі Українки (драматична сцена "Іфігенія в Тавріді"). Дослідження їх комунікативного навантаження та функцій у структурі драми дало б змогу з'ясувати феномен процесу сприйняття і засвоєння традицій античної літератури.

Виклад основного матеріалу. Географічна локалізація сюжету є неодмінним елементом аналізованих трагедій Еврипіда. У сценах, які містять розгорнутий міфологічний переказ, описи подорожей, основа сюжету, як правило, включає велику кількість топонімів, серед яких можна виділити такі розряди: хороніми (назви територій – країн, областей, островів), гідроніми (назви водних об'єктів), урбаноніми (назви міст) і т.д. І навіть у тих епізодах, де немає розгорнутого опису подорожі як такої, або про неї говориться опосередковано (через хор, наприклад), спостерігається цілком чітка географічна локалізація, найчастіше пов'язана з місцем народження бога чи з областю поширення його культури, відомим храмом: *володарці Авліди – Артеміді* (426), *вславляйте Артеміду з Халкіді* (1485-6), *Кіпріда* (547) [1] – по відношенню до Афродіти, богині кохання, яка, народившись із морської піни, вийшла на сушу на острові Кіпр.

Топоніми у тексті трагедії, виконують комунікативні функції, притаманні будь-якому мовленнєвому акту. Р. Якобсон [7], наголошує на тому, що відмінності між повідомленнями полягають не у монопольному виявленні якоїсь однієї функції, а у їхній відмінній ієрархії. Словесна структура повідомлення залежить, насамперед, від функції, яка переважає. Стосовно цього моменту розглянемо першу пісню хору ("Іфігенія в Авліді": 161-296) [1]. Опис подорожі будуватиметься тут, як правило, за послідовно витриманим географічним принципом, у безперервній, як би лінійній послідовності. Хор *халкідських* жінок розповідає про те, що він ступив на *берег авлідський*, проминувши *хвилі Евріпові*, залишивши *батьківське місто – Халкіді свою*, *звідки в море біжать струмки славної Аретузи*, слідом за чоловіками, яких Агамемнон веде у похід, "щоб додому красуню Елену вернути", у той край, *де пливе очеретом багатий Еврот*. Вся їхня розповідь – це поетичний "каталог" кораблів та славетних героїв, яких побачили жінки. Ці картини переповнені відомостями географічного характеру: назви частин Греції, міст, великих територій. Поєднання їх в одній хорівій пісні виражає поняття єдності грецького народу у Троянській війні: син Оїлея – блиск *Саламіну*, привів морські сили з *Фокіди і Локріді*, залишивши рідне місто *Троній*, на правому крилі шикувалась *рать морська Фтії*, син Тесея очолив кораблі з *Аттіки*, а поряд – п'ятдесят кораблів із *Беотії*, дванадцять кораблів *Еніенян*, ратники із *Еліди*, *рать блискучо-весельна з Тафосу*, син Атрея вирядив загім із *Мікен*, *твердинь кіклопових*, *Нестор вів Пілосців* судна. Всього у цій пісні хору налічується 17 назв міст та держав, 4 назви річок, 1 назва острова.

Топоніми, що фігурують у аналізованій пісні, дають своєрідні коментарі того, що було неможливо відобразити у мистецький спосіб, створюють певну установку на сприйняття зображуваного, зумовлюють певний

емоційний настрій. Звичайно, на перший план тут виступає референтивна функція, що є основним завданням багатьох повідомлень. Однак, необхідно звернути увагу на побічні вияви інших функцій, зокрема емотивної, або експресивної, що має за мету пряме вираження ставлення мовця (у нашому випадку – хору) до того, про що він говорить. Вона пов'язується з прагненням викликати у глядача певні емоції. При перерахуванні хором “баченого” ним у далеких морських подорожах виявляються елементи етнографічних перебільшень, подиву перед надзвичайною могутністю ахейського війська. Це проявляється в емотивному забарвленні висловлювання на всіх рівнях – на звуковому, граматичному і, насамперед, на лексичному. Еврипідова топоніміка не є простим перерахуванням географічних назв, вона прикрашена традиційними для грецької мови епітетами. У стислому переліку топонімів розглядуваної хорової пісні ми читаємо: “струмки *славної* Аретуси” (167), “очеретом *багатий* Еврот” (176), “Троній – місто, *знане всім*” (258), “*милий* Алфей ... річка” (269), “Ехінади – острови, *недоступні для судна*” (280). Ілюстративними є складні прикметники: ахейці *пишнокудрі* (202), данайці *зброєносні* (186), рать із Тафосу *блискучовесельна* (277), суперлативи прикметників: кораблі *найстрімкіші* (285), образ Паллади *наймиліший* (245).

Зауважимо, що топоніми Еврипіда часто виступають додатковим міфологічним матеріалом. Так у трагедії “Іфігенія в Тавриді” [2] поет поєднав кілька міфологічних традицій. Один із фрагментів висвітлює зв'язок з Афінами, де поряд з Таврійською землею містяться згадки про Афіни і Афіну, Кастрійський хребет, Али, Елладу і Артеміду, богиню Таврополу (1428 – 1434). Окрім того, добре простежується троянський цикл: Орест, Пілад, Іфігенія, Артеміда, таври. Поет уже традиційно розташовує таврів у Скіфії (29 – 39).

Але було б помилковим пояснення топоніміки у Еврипіда лише прагненням поета до міфологізації. Функціональна зумовленість географічних описів тут значно складніша. Адже насправді фабула міфу для Еврипіда служить найчастіше лише основою його драм. Майже у кожному із перерахуваннях Еврипідом топонімі, окрім загального міфологічного контексту, в який він включений у драмі, прослідковується складний літературний підтекст. Так, постійне хвилювання вузької і бурхливої протоки між материком і островом Евбеєю – Евріпа – пояснювалось тим, що її течія мінялася сім разів на день. Про це свідчать античні джерела: Pompon. Mela II, 7, 9; ic. nat. deor. III, 10, 24; Liv. 28, 6 [8]. Можливо, Еврипід, згадуючи про неї (*край моря, що Евріп його / Хвилює, гнаний вітром непосидливим*), хотів наголосити на тому, що немає нічого дивного у тому, що флот Агамемнона був стриманий супротивним вітром.

Комунікативний код, пов'язаний із географічною локалізацією, може змінюватися при перебігу літературного процесу. У цьому ракурсі відкритою для подальших досліджень постає творчість Лесі Українки, зокрема її драматична поема “Іфігенія в Тавриді”, яка навіть серед драм, написаних на античні сюжети, займає особливе місце. Думки про історичну Тавриду поєдналися в ній з почуттям туги за батьківщиною, історичний символізм переплівся із символізмом античним. Написання цього твору має безсумнівний зв'язок з перебуванням Лесі Українки протягом січня – травня 1898 року на ялтинській віллі, яка мала поетичну назву “Іфігенія”. Ця назва викликала в поетеси постійні асоціації з авлідською героїнею. Подібно Іфігенії, Леся Українка змушена була проживати самотою в Криму, далеко від друзів і рідних. Посилання на ці обставини знаходимо у листах поетеси до І. Франка та до матері [5]. Але не тільки назва вілли, чи подібність обставин схилили поетесу до думки про написання цього твору. У міфічному образі героїчної еллінки було в зародку те, що найбільше імпонувало Лесі Українці і що вона хотіла втілити у своєму творі – це безмежна любов до рідного краю.

Стильову і художню особливість драматичної сцени Лесі Українки створює поєднання географічної лексикої із міфологічними раритетами. Зупинемося детальніше на хоровій пісні, що становить парод трагедії: це звернення учасниць хору до наявного або уявлюваного поблизу народу. Тут виділяється фатична функція хору, основним завданням якої, за Р.Якобсоном, є встановлення комунікативних зв'язків, акцентування уваги на співрозмовникові, що реалізується посередництвом обміну ритуальними формами або навіть цілими діалогами. За звичаєм, якщо хор не належить країні, де відбувається дія, вказується його батьківщина і причина, чому він її залишив. Фатичність передбачає такі уточнення, щоб запобігти будь-якому непорозумінню. Тому тут згадується спочатку рідна країна з її розкішним блиском, Еллада з її укріпленими стінами, потім більш загальна назва – Європа, як процвітаюча культурна країна.

Однак треба відзначити деяке переосмислення художньо-комунікативного навантаження античних топонімів у Лесі Українки. При всій духовній спорідненості з автором, образ Іфігенії не сприймається як поетична алегорія: це жива конкретна індивідуальність саме античного світу. Героїня діє, висловлюється, мислить у повній відповідності до наших уявлень про античний світ. Тому органічною в її мові є велика кількість міфічних імен (*Артеміда, Орест, Електра, Ахіллес*) та топонімів (*Еллада, Аргос*). Врятування Іфігенії від смерті на жертovníку стало початком її повільного згасання у Тавриді. Лише спогади про рідний край, близьких та рідних, навіть, “*вічну весну*”, яка “*цвіте в далекій Арголіді*”, зігрівають душу дівчини. Її погляд звернений на море, вдалину, туди, де Греція, де Еллада, і з тугою у голосі вона промовляє: *А в серці тільки ти, / Єдиний мій, коханий рідний краю!* [4, с. 168]. У цих словах Лесіної Іфігенії Ліна Костенко вбачає українську модель ностальгії: “У кожного народу свій тип ностальгії, зв'язаний з ментальністю саме цього народу, зумовлений багатьма факторами його політичного, історичного, звичаєвого буття. Древні греки, мабуть, якимось інакше відчували батьківщину...” [3, с. 7].

Висновки. На основі проведеного аналізу драм Еврипіда можна підсумувати, що топоніми, підпорядковуючись загальним законам художнього тексту, визначають його просторовий чинник (топос), а також є експресивно і стилістично насиченими та тими “місткими й ефективними акцентами контексту, що створюють контрасти і світлотінь, підсилюють і приглушують основну тему контексту, створюють головні контури оповіді, зовнішній і внутрішній асоціативні ефекти та діють у чітко заданому автором ключі” [6, с. 24].

У Лесі Українки основна функція античних топонімів – максимально міфологізувати сучасні події, спроектувати сучасні географічні уявлення на рівень міфологічної географії, яка у контексті перетворюється у міфологічний символ. Топонімікон української поетеси відзначається не стільки залученням великої кількості власних назв, скільки розширенням їх функціональних можливостей: традиційне вживання топонімів поступається місцем новому, образному. Український поетичний топонім "переростає" рамки семантики локалізації, насичується новими конотаціями, символізується, стає важливим засобом емоційно-образного розгортання художньої структури. Доповнення комунікативних художніх кодів і, навіть, їх зміна – явище закономірне і поширене у літературі кінця XIX – початку XX століть і може становити цілком самостійну наукову проблему.

Література:

1. Евріпід. Іфігенія в Авліді / Евріпід // Трагедії ; [пер. з давньогр. А.Содомори]. – К. : Основи, 1993. – С. 285-338.
2. Евріпід. Іфігенія в Тавріді / Евріпід // Трагедії ; [пер. з давньогр. А.Содомори]. – К. : Основи, 1993. – С. 339 – 388.
3. Костенко Л. В. Поет, що йшов сходами гігантів / Л. В. Костенко / Леся Українка // Драматичні твори. – К. : Дніпро, 1989. – С. 5 – 58.
4. Українка Л. Іфігенія в Тавріді // Леся Українка. Зібрання творів : у 12 т. – К. : Наукова думка, 1975. – Т. 1 : Поезії. – С. 165 – 170.
5. Українка Л. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 11 : Листи (1898 – 1902). – 480 с.
6. Хлисту́н І. В. Топоніми в художньому тексті (На матеріалі української поезії II пол. XX ст.) / І. В. Хлисту́н // Урок Української. – 2003. – № 10. – С. 23-25.
7. Якобсон Р. О. Лингвистика и поэтика / Р. О. Якобсон // Структурализм: "за" и "против". – М. : Прогресс, 1975. – С. 193-230.
8. Köchly H. Iphigenia in Taurien / H. Köchly // Ausgewählte Tragödien des Euripides. – Berlin : Waidmannsche Buchhandlung, 1863. – 177 s.